

Projectbeschrijving

Met het Zeeuws Archief als penvoerder een hoofdaanvrager is het project 'Lokaal besturen tussen bezetter en burger' een samenwerking van drie Regionaal Historische Centra: het Zeeuws Archief, Erfgoed Gelderland en het Gelders Archief en de Groninger Archieven.

Onderzoekspartner is de Radboud Universiteit Nijmegen en in het bijzonder het Research Institute for Culture and History (RICH) en daarbinnen de Onderzoeksgroepen "Cultures of War and Liberation" en "Repertoires of Representation". Onderzoek naar de crisis van de jaren dertig, de periode van oorlog, bezetting, verzet en collaboratie, maar ook de naoorlogse jaren van bevrijding, transitional justice, doorbraak en wederopbouw wordt voor beide groepen een belangrijk zwaartepunt. Lopend onderzoek naar de Heidemij en naar verzet in Nijmegen (beide dr. Lennert Savenije), de bombardering van Nijmegen (dr. Joost Rosendaal), hongersnood (prof. Marguérite Corporaal, dr. Ingrid de Zwarte), criminaliteit en justitie in de oorlog (dr. Jan Julia Zurn ), rijksambtenaren en het bezettingsregime (prof. Wim van Meurs), natuurbescherming tijdens de oorlog (dr. Kristian Mennen) en de onteigening van Nederlandse Duitsers (dr. Marieke Oprel). Het gemeenschappelijk profiel van deze projecten is de focus op het lokale en regionale niveau en tegelijk de aandacht voor de sociale geschiedenis: het dagelijks leven tijdens de oorlog en beleids(uitvoering) als verbinding tussen overheid en burgers. Het voorgestelde project zou daar in beide opzichten uitstekend bij aansluiten: regionale geschiedenis en geleefde realiteit meer dan een retrospectief goed-fout oordeel.

Onderzoeksplan

De actuele coronacrisis wordt niet alleen in de media, maar ook door de premier met bezettingsjaren in de Tweede Wereldoorlog vergeleken. De vergelijking is een poging om de ingrijpende gevolgen van de crisis voor het leven van alledag uit te drukken: Nederland heeft uit de geschiedenis van de twintigste eeuw geen andere vergelijking te bieden voor de actuele coronacrisis. Omgekeerd laat die actualiteit ons zien welke gevolgen een dergelijke crisis heeft voor bestuurders: gedwongen problematische beleidskeuzes en kwesties van publiek vertrouwen die daaruit volgen. We beseffen te weinig in welke mate het leven van burgers - van huwelijk tot beroep, van sport tot onderwijs - ook in deze extreme jaren van oorlog en bezetting doorging. Politieke en ambtelijke functionarissen bleven verantwoordelijk voor de burgers, de bedrijven en het openbare leven in de stad of provincie in een sterk

veranderd krachtenveld. Meer nog dan het verhaal van de burgers, die maatregelen van de bezetter veelal ondergingen, geeft het verhaal van de bestuurders, die zelf mede richting en uitvoering gaven aan het beleid, zicht op de realiteit en keuzes van de oorlogsjaren. Ongeacht hun politieke overtuiging moesten bestuurders juist op decentraal niveau zowel met de nationale machthebbers en overheid als met de verwachtingen en behoeftes van de burgers rekening moesten houden.

Zowel in de publieke beeldvorming als in het wetenschappelijk onderzoek bestaan 75 jaar na de bevrijding twee tegenstrijdige beelden van bestuurders en ambtenaren in oorlogstijd. Dat is enerzijds het beeld van de bureaucratische collaborateur die de politieke machthebbers dient, ongeacht welk regime. En anderzijds het beeld van de ambtenaren die met de nodige opoffering en volharding, in afwezigheid van parlement en regering, het Nederlands bestuur continueren om zo groter kwaad van het Nederlandse volk af te wenden. De spreekwoordelijke "burgemeester in oorlogstijd" staat voor het dilemma dat hieruit volgt: voldoende coöperatie om de NSB en de bezetter voor te blijven, maar zonder de grens van collaboratie en landverraad te overschrijden.

Uitgangspunten

Het eerste uitgangspunt van het project is om de focus te leggen op het decentrale bestuursniveau, omdat daar de conflicten keuzes het meest concreet en persoonlijk werden: provinciebesturen en gemeentes. Het onderzoek richt zich op deze vergeten groep van bestuurders en ambtenaren in oorlogstijd en niet alleen op de spreekwoordelijke "burgemeester in oorlogstijd", maar op het bestuur en de ambtenaren. Op nationaal niveau bevonden zich regering en monarch na de meidag van 1940 in ballingschap en hadden de bestuurstaken overgedragen aan de secretarissen-generaal van de ministeries en hen net als alle ambtenaren de opdracht gegeven om op hun post te blijven en met de bezetter samen te werken, zolang diens directieven niet evident tegen het landsbelang ingingen, om zo het Nederlandse volk voor erger te behouden, bijvoorbeeld hun vervanging door NSB-ers en collaborateurs. De Staten-Generaal kwam niet meer bijeen en de zittingsperiode eindigde in mei 1941, toen een aantal leden zich al als gijzelaar in St. Michelsgestel bevond. In juli 1941 werden alle politieke partijen verboden. Ook op decentraal niveau werden de representatieve

organen medio 1941 ontbonden en bleven Commissarissen der Koningin, burgemeesters, politiecommissarissen en gemeentesecretarissen over als bestuurders met hun ambtelijke apparaat. De scheidslijn tussen gekozen of

benoemde bestuurders en ambtenaren in loondienst werd zo door het inherent "politiek" karakter van alle beleidsvorming en uitvoeringsvragen steeds kleiner. Politieke bestuurders waren sterk op hun ambtelijke apparaat aangewezen en hoge ambtenaren waren gedwongen politieke keuzes te maken.

Het tweede uitgangspunt is het proces van uitbreiding en professionalisering van het bestuursapparaat dat met de economische crisis van de jaren dertig in een stroomversnelling was geraakt. Dit proces liep door tijdens de bezetting en daarna in bevrijding, zuiveringen en wederopbouw. De Duitse bezetting wordt zo niet als geïsoleerde en uitzonderlijke periode in de Nederlandse geschiedenis te zien, maar deel van een langere periode van crisis en dwang tot eind jaren veertig. Talrijke carrières van bestuurders en ambtenaren begonnen in deze jaren of werden er in ieder geval sterk door beïnvloed. Dat geldt voor ambtenaren die op hun post bleven, maar ook voor NSB-ers die vrijgevallen posten overnamen. Voor ambtenaren uit de oorlogstijd die hun carrière na de oorlog al dan niet beschadigd konden voortzetten, maar ook degenen die weggezuiverd werden en niet te vergeten de ambtenaren van de bijzondere rechtspleging.

Buiten Randstad

Het project richt zich bewust op een aantal decentrale overheden buiten de Randstad. Enerzijds was de realiteit van bezetting en bevrijding in een aantal opzichten een andere in de kleinere steden in de periferie dan in de grote steden van de Randstad. Anderzijds blijft dit gemeenteniveau buiten beeld in de nationale geschiedschrijving van bezetting en bevrijding, terwijl in de lokale geschiedwerken veelal een vergelijkend perspectief ontbreekt en de aandacht zich bovendien vooral op de gevolgen van de bezetting voor de burgers van de gemeente richt. Enkele uitzonderingen daargelaten (zoals individuele heldhaftige burgemeesters of foute politiecommandanten) komen daarbij de bestuurders en hun dilemma's nauwelijks in beeld.

Gekozen is voor steden in drie verschillende provincies. De drie provincies werden deels al in 1944 en deels pas in 1945 bevrijd: Zeeland, Gelderland en Groningen. Gekozen is per provincievoor enkele steden. Medio 1941 werden de gemeenteraden ontbonden, maar de burgemeester bleef in ambt, ondersteund door enkele door hem benoemde wethouders. Deze steden beschikten in de oorlog over een eigen zelfstandig bestuursapparaat dat voldoende uitgedifferentieerd was, terwijl tegelijk de kring aan relevante personen overzichtelijk blijft in het onderzoek. Ook waren deze gemeenten perifeer en klein genoeg om sterk afhankelijk te zijn van de

beleidsmaatregelen die op nationaal niveau door de ministeries en door de bezetter werden genomen. Naast deze steden wordt gekeken naar het bestuur van de provincies zelf in oorlogstijd, met een Duitse Beauftragte als toezichhouder. Ook hier ontbrak vanaf 1941 het democratische element van Provinciale Staten, maar bleven de Commissaris der Koningin en ambtenaren verantwoordelijk.